MİMARLIK 436 | 43

MİMARLIK GÜNDEM: "KENTLEŞME ODAĞIYLA" YEREL YÖNETİMLER

AFETİN BİLANÇOSUNU OKUYABİLMEK!

ITALO CALVINO 100+1 YAŞINDA

KENTLEŞME VE DEMOKRASİ SEMPOZYUMU

BURSA TOLON FABRİKASI

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ LOJMANLARI

EMEKLİ SANDIĞI ESKİŞEHİR OTOGARI VE EMEK OTELİ

SAMSUN: AHŞAP KUBBELİ CAMİLER

İZMİT: BİR KÜLTÜREL COĞRAFYA OKUMASI

MARDİN ESKİ HÜKÜMET KONAĞI

TOPLUMUNU KAYBETMİŞ DİNİ YAPILAR

SAĞLIK YAPILARI: DÖNÜŞÜM VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

ISSN 1300-4212
05
9 771300 421208

MİMARLIK
MİMARLAR ODASI / MART-HAZİRAN 2024 / 436 - 437
CHAMBER OF ARCHITECTS OF TURKEY / MARCH-JUNE 2024 / 436 - 437

Ahşap Kent Mimarisi Müzesi

Fotoğraflar: Europa Nostra, "2023 Winners European Heritage Awards / Europa Nostra Awards", (https://www.flickr.com/photos/europanostra/albums/72177203085938240), [Erişim: 12.06.2024]

Çoğunluğun tahakkümüne dayalı, şeffaflık ve hukukun üstünlüğünden uzak yönetim anlayışının toplum nabzındaki izlerini yerel seçimler üzerinden tartışabilmek, yakın gelecekteki demokratik adımları izleyebilmek adına kritik önem taşıyor. Liyakatsizliğin faturası tarumar edilen üniversitelerden, enkaz altında kalan insanlara, ekonomik krize dek en ağır biçimiyle ödenmişken seçim sonrası daha demokratik ve barışçıl bir düzenin inşa edilmesi elzem görünüyor.

Yerel seçimler odağıyla bu sayının *MİMARLIK* gündeminde ise Ruşen Keleş, yerel yönetimlerde vuku bulan merkeziyetçilik anlayışının aksak yönlerini masaya sererken, gerçek anlamıyla kentli olabilmenin yolunun özümsenen demokrasi kültürü doğrultusunda kente ilişkin kararlara katılmak olduğunun altını çiziyor.

Yerel yönetimlerde sermayeyi öncelikleyen, kaynakları öngörüsüz bir biçimde tüketen anlayışın izleri ise afet ve felaket tarihimizde farklı varyasyonlarla görülebiliyor. 1999 Depremlerinden bu yana aradan geçen 25 yılın ardından kentliyi önceleyen, güvenli ve dirençli konut hakkını temel hak gören yöneticileri yerelde ve merkezde öne çıkarmak ise bizlere düşen en önemli sorumluluklardan.

Yerel yönetim süreçlerinin ve afet politikalarının üst çatısında ise içselleştirilmiş bir "katılım" süreci, toplumumuzda ve meslek ortamımızda daha etkin bir dayanışma ağı kurabilmenin de kapısını açıyor. Yere ait hissetme, sahiplenme, ona ilişkin dert edinme gibi temellerden hareketle geleceğe ilişkin bir söylem üretme potansiyeline sahip. Dolayısıyla, bu güç ve rant sistemini değiştirmeye yönelik dayanışmayı örebilmenin ancak katılımla mümkün olduğunu hatırlamakta fayda var. Dört ayı tek çatı altında topladığımız bu sayıda ise, geçtiğimiz Aralık ayında gerçekleşen Otoriterleşme ve Afet Koşullarında Yerel Yönetimler Kentleşme ve Demokrasi Sempozyumu'nun değerlendirmelerine "kent ve kentli hakları" odağı ile bakıyoruz. Keyifli okumalar.

Melis Özge Gayretli

Ahşap Kent Mimarisi Müzesi, orijinal adıyla *Medinės miesto architektūros muziejus* (MMAM), Litvanya'nın başkenti Vilnius'un Polocko Caddesi üzerinde 1876'da inşa edilmiş tescilli bir ahşap yapıda yer alıyor. 2018 yılında Ahşap Kent Mimarisi Müzesi'ne tahsis edilen tarihi yapının detaylı restorasyon çalışmaları Avrupa Birliği ve Vilnius Belediyesi'nin sağladığı maddi olanaklarla gerçekleştirildi ve bu restorasyon sırasında özellikle çocuklara yönelik eğitici atölye çalışmalarına ve çocuk kamplarının organizasyonlarına ev sahipliği yaptı. 2022 yılında tamamlanan restorasyon çalışmalarının ardından ziyarete açılan müzede sürdürülebilir ahşap mimarinin geçmişi, bugünü ve geleceği üzerine sabit bir sergi bulunuyor. Müzede ayrıca vatandaşların ahşap evlerinin mimari unsurları üzerinde çalışabilecekleri bir atölye de bulunuyor. Aynı zamanda kültürel mirasla ilgili çalışmalara destek ve ortak olan Müze, 2023 yılında Europa Nostra ödülüne layık görüldü.

web sitesi: https://mmam.lt/
adres: Darbo Laikas II-VI 10-18 Val. || Polocko G. 52, Vilnius
T: +37060788754

MİMARLIK
MART-HAZİRAN 2024 / 436 - 437

Mimarlık dergisi web sitesi:
www.mimarlikdergisi.com

Mimarlık dergisi Facebook sayfası:
www.facebook.com/mimarlikdergisi

MART-HAZİRAN 2024 ISSN 1300-4212 YIL: 61 SAYI: 436 - 437
Kapak: Atatürk Kültür Merkezi Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Konser Salonu ve Koro Çalışma Binaları (Fotoğraf: Cemal Emden)

MİMARLAR ODASI TARAFINDAN İKİ AYDA BİR YAYIMLANIR
Ulusal Süreli Yayın

YAYINLAYAN **Mimarlar Odası adına Yayın Komitesi**

YAYIN KOMİTESİ **T. Elvan Altan, Bülent Batuman, Ayşen Ciravoğlu, Deniz Dokgöz, Zeynep Eres, Melis Özge Gayretli, Şebnem Önal Hoşkara, Nurbin Paker Kahvecioğlu, Eyüp Muhcu, Güven Arif Sargın**

MİMARLAR ODASI ADINA SAHİBİ **Melis Özge Gayretli**
(SORUMLU) YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ **Melis Özge Gayretli**
EDİTÖR **Bengüsu Döngül**
KONSEPT TASARIM **Raul Mansur** GRAFİK UYGULAMA **H. Nilgün Kara Babacan**

YAYIN YERİ
Adres Mimarlar Odası Genel Merkezi, Konur Sokak 4/2, Yenişehir 06420 ANKARA
Tel 0.312.417 37 27 **Faks** 0.312.418 03 61 **E-posta** yayin@mo.org.tr
www.mimarlikdergisi.com

DERGİ İNTERNET SAYFASI
Tasarım **H. Nilgün Kara Babacan** Programlama **Behiye Ermete**

ABONE VE REKLAM İLETİŞİM
Binat İletişim & Danışmanlık
Adres Barbaros Bulvarı, Dörtyüzlü Çeşme Sok. No: 2
Güneş Apt. K:6 D:7 34353 Beşiktaş / İstanbul
Tel 0.212.259 90 79 **Fax** 0.212.259 16 46
E-posta info@binatdanismanlik.com
Reklam Yöneticisi **Ayşegül Tuğtepe**

BASKI
12. Matbaa
Huzur Mah. Ahmet Bayman Cad. No: 25 34396 Sarıyer / İstanbul
Tel 0.212.281 25 80 **Sertifika No.** 46618

MİMARLAR ODASI ÜYELERİNE ÜCRETSİZ DAĞITILIR.
Fiyatı 10 TL **Abonelik** 55 TL **Öğrenci Aboneliği** 45 TL **Yurtdışı** 80$

TARANDIĞI VERİTABANLARI
Avery Index
Arthistoricum.net (Virtuelle Fachbibliothek Kunstgeschichte)
DAAI - Design and Applied Arts Index
EBSCO-Host
Ulrichs Periodical Directory

MİMARLIK YAYIN İLKELERİ

MİMARLIK dergisi Yayın Komitesi, oluşturduğu yayın ilkeleri çerçevesinde, dergiye gönderilecek yazılar konusunda aşağıdaki genel seçim ölçütlerini belirlemiştir:

- Ele alınan konularda, getirilen bakış açısında, değerlendirmelerde, kullanılan dilde, görsel ve yazılı belgelerde özgünlük bulunması;
- Aktarılan konularda ve görüşlerde çeşitlilik olması ve aranması,
- Yazıların içerik ve niteliğinden bağımsız olarak, kişi ve kurum tanıtımlarını odağına almaması;
- Farklı bakış açılarıyla ve diğer disiplinlerden alınacak katkılarla dergi içeriğinde zenginliğin ve çok yönlülüğünün sağlanması;
- Yurtiçi ve yurtdışında meslek alanındaki güncel konuların ve gündemin izlenmesi.

Dergide genel değerlendirme ölçütleri böylece ifadesini bulan makale ve inceleme-araştırma yazılarının yanısıra, yapı ve proje değerlendirmeleri ile mimarlık eleştirisi yazıları ve Cumhuriyet dönemi mimarlığına, 'toplum ve mimarlık' ilişkisini ortaya koyan konulara, 'çevre duyarlılığı ve mimarlık ilişkisi ve tartışmalarına' yönelik yazılara süreklilikle ve ağırlıkla yer verilmesi görüşü Yayın Komitesi tarafından benimsenmiştir. Dergi, mimar, öğrenci, akademisyen gibi mimarlığın mesleki uygulama, eğitim ve akademik araştırma alanlarından geniş ve zengin bir okuyucu profiline sahiptir. Hedef okuyucu kitlesinin bu homojen olmayan yapısı, konu seçiminden yazım diline kadar, yayınların değerlendirilmesinde dikkate alınan önemli ölçütlerden biridir.

MİMARLIK Dergisi Yayın Koşulları

MİMARLIK dergisinde yayımlanmak üzere yazı gönderenlerin, şu konulara dikkat etmelerini rica ederiz: • Yazılar Word belgesi olarak dijital formatta kabul edilir: CD/DVD içerisinde ya da e-posta adresi yoluyla: yayin@mo.org.tr • Yazılar en fazla 2.400 kelime (başlık, yazar ismi, özet, notlar, kaynaklar, resimaltı yazıları hariç) olmalıdır. Yazıların içeriklerine ilişkin 150 kelimelik özet yazıyla birlikte gönderilmelidir. • Görseller tercihen dijital olarak ve şu formatta yazıyla birlikte iletilmelidir: tiff/jpeg/eps formatlarından birinde, uzun kenarı 15 cm, min. 300 dpi çözünürlükte. • Görseller için telif hakkı konusu yazar tarafından halledilmiş olmalıdır. Görselin alındığı kaynak (fotoğrafçı adı, arşiv bilgisi, kitap künyesi vb.) belirtilmelidir. • Kaynak gösteriminde şu yöntem kullanılır: Tekeli, İlhan, 2012, "Seyfi Arkan'ın Yaşamı ve Mimarlığının Toplumsal Bağlamı", **Modernist Açılımda Bir Öncü: Seyfi Arkan**, (ed.) Ali Cengizkan, A. Derin İnan, N. Müge Cengizkan, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, ss.15-26. • Metin içi referans gösteriminde otomatik dipnot / sonnot kullanılır. Bir kaynak ikinci kez kullanıldığında şu format uygulanır: Tekeli, 2012, ss.15-26. • Yayın kararını Yayın Komitesi alır. Sonuç, yazara en geç 4 ay içerisinde iletilir. • Yayın Komitesi yazı hakkındaki görüşlerini yazara iletinceye kadar, yazar aynı yazıyı başka bir yayın grubuna göndermemeyi kabul eder. • Yazı gönderen kişiler, yazılarının, aynı zamanda derginin web sitesinde, görselleriyle birlikte yayımlanmasını kabul etmiş sayılır. • Yazıdaki görüşler yazara aittir, Yayın Komitesi'ni bağlamaz.

dünyada mimarlık müzeleri

Mimarlık dergisinin 50. yılını kutladığımız 2013'ün ilk sayısıyla birlikte derginin "ayraç" bölümünde yeni bir koleksiyon oluşturmaya başladık. Ayraçları biriktirerek dünyada bulunan mimarlık müzelerinin bilgisini toplayabilir ve ziyaret edilecek yerler listenize ekleyebilirsiniz. Mimarlık müzeleri "ayraç" koleksiyonuna katkı vermek isterseniz bize yayin@mo.org.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

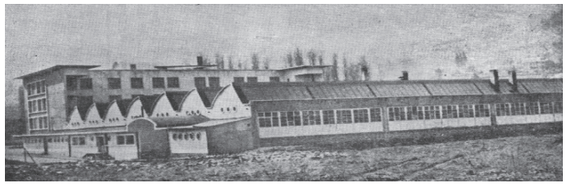
2 **İNGİLİZCE ÖZET / ENGLISH SUMMARY**
4 **MİMARLIK DÜNYASINDAN**

***MİMARLIK* GÜNDEM**
8 **"Kentleşme Odağıyla" Yerel Yönetimler** / Ruşen Keleş

GÜNDEM
10 **Felaketin 25. Yılında Afetin Bilançosunu Okuyabilmek!** / Tolga Özden

ETKİNLİK
12 • **Italo Calvino 100+1 Yaşında! Sergisi** / Sevil Enginsoy Ekinci, Bilge Bal
• **Otoriterleşme ve Afet Koşullarında Yerel Yönetimler Kentleşme ve Demokrasi Sempozyumu** / Koray Güler

CUMHURİYET DÖNEMİ MİMARLIĞI
18 • **Türkiye'nin İlk Yerli Çamaşır Makinesi: Bursa Tolon Fabrikası** / Gürkan Okumuş, Özgür Ediz
• **65 Yıllık Cumhuriyet Mirası: Erzurum Atatürk Üniversitesi Lojmanları** / Şölen Köseoğlu

Türkiye'nin İlk Yerli Çamaşır Makinesi: Bursa Tolon Fabrikası / Gürkan Okumuş, Özgür Ediz

Korunamayan Modern Miras, Kent Kimliği ve Ötesi: Emekli Sandığı Eskişehir Otogarı ve Emek Oteli / Ayşe Deniz Yeşiltepe, Feran Özge Güven Ulusoy

65 Yıllık Cumhuriyet Mirası: Erzurum Atatürk Üniversitesi Lojmanları / Şölen Köseoğlu

Yeniden İşlevlendirilen Tarihi Yapılarda Sürdürülebilirlik: Mardin Eski Hükümet Konağı / Rojat Aksoy Işık

KORUMA / YAŞATMA
30 • **Korunamayan Modern Miras, Kent Kimliği ve Ötesi: Emekli Sandığı Eskişehir Otogarı ve Emek Oteli** / Ayşe Deniz Yeşiltepe, Feran Özge, Güven Ulusoy
• **Özgün Bir Yapım Tekniğinin Karadeniz'deki İzinde: Samsun İlindeki Ahşap Kubbeli Camiler** / Zeynep Aktaş, Aynur Çifci
• **İzmit Kırsal Yerleşmelerinin Dönüşümüne Dair Bir Kültürel Coğrafya Okuması** / Esra Balcı, İclal Dinçer
• **Yeniden İşlevlendirilen Tarihi Yapılarda Sürdürülebilirlik: Mardin Eski Hükümet Konağı** / Rojat Aksoy Işık

MİMARLIK TARİHİ
55 • **Anadolu'da Toplumunu Kaybetmiş Dini Yapılar** / Firdevs Kulak Torun
• **Sağlık Yapıları: Dönüşüm ve Sürdürülebilirlik** / Kübra Bıyuk Öksüz, Neslihan Dostoğlu

TEHDİT ALTINDAKİ KÜLTÜR MİRASI
66 **Yakın Geçmişin Mimarisinin Yerel Bir Temsilcisi Olarak Mimarlar Odası Kahramanmaraş Şube Binası** / İlke Alatlı

67 **YAYINLAR**

TEMA[S]
70 **Under** / Deniz Gürata Hayırlı

Türkiye'nin İlk Yerli Çamaşır Makinesi: Bursa Tolon Fabrikası

Gürkan Okumuş, Özgür Ediz

Türkiye'nin ilk yerli çamaşır makinesi tesisi olan Bursa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'nın, ulusal çaptaki yol gösterici rolü ve Cumhuriyet'in sanayi kenti Bursa'daki kent ve endüstri kültürüne sağladığı önemli katkının altını çizen yazarlar, koruma kararı bulunan bu yapı için yıkılarak yeniden inşa edilmesi kararı alınmasını, "kolektif belleğin yitirilmesine neden olan anakronik bir durum olarak" niteliyor. Çalışmalarında bütüncül bir yaklaşımı benimseyen yazarlar, "Cumhuriyet tarihi için simgesel yapılardan biri olan ve ülkedeki dışa bağımlılığı azaltma felsefesi ve amacıyla kurulan, kentin ve toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamında önemli yer edinerek hafızalara kazınmış değerli bir sivil modern mimarlık mirası" olarak tanımladıkları Fabrika'nın serüvenini, ana aktör Mucit Kamil Tolon'u merkeze alarak dönemin ekonomi ve endüstri ortamı ile birlikte değerlendiriyor; kent ve sanayi kültürüne dair toplumsal belleğin korunmasının önemini vurguluyor.

"Santiago Nasar, onu öldürecekleri gün, piskoposun geleceği gemiyi karşılamak için saat sabah 5.30'da kalkmıştı."[1]

Türkiye'de, günümüzde 20. yüzyıl modern mimarlık örnekleri farklı tehditlere maruz kalmakta ve pek çok şehirde birçok özgün ve değerli örnek yıkılarak yok edilmektedir. Bu bağlamda, kent kimliğini oluşturarak toplumsal / kentsel hafızada yer etmiş Cumhuriyet dönemi mimari mirasının büyük zarar gördüğü şehirlerin başında ise Bursa'nın geldiğini söylemek mümkündür. Bursa'nın doğu-batı aksı doğrultusundaki Çekirge-Altıparmak-Heykel ekseni, kentin yapısal izlerinin görüldüğü tarihî ve modern merkezleri birbirine bağlamaktadır. Söz konusu kentsel omurganın çeperinde ve sanayi yapı dizisinin yer aldığı Bursa-Mudanya yolu üzerinde bulunan Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası, döneminin ilk yerli çamaşır makinesi tesisi olması itibariyle ulusal sanayideki öncü rolü ve Cumhuriyet'in sanayi kenti olarak belirlenen Bursa'daki kent ve endüstri kültürüne katkısı bağlamında son derece önemli bir yapı olmuştur. Ülkedeki makine endüstrisi bağlamında pek çok ilki gerçekleştiren Kamil Tolon, 1950 yılında atölyesinde ev tipi çamaşır ve bulaşık makinesini üretir ve devamında makinelerin seri üretimine geçer. Tolon'un atölyesi, 1958 yılındaki Bursa Kapalıçarşı yangınında kullanılamaz hale gelir. 1959 yılında ise Tolon, uzun süreler üretim yapacağı "Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası"nın temelini atar ve işletmeye açar. Kent hafızasının önemli bir parçası olan fabrika, 2001 yılının başında Bursa Koruma Kurulu tarafından tescillenir. Uzun süre boyunca terk edilerek atıl bir halde kalan fabrika, değişen imar planları doğrultusunda gerçekleştirilmesi planlanan yol inşalarından Tabakhane bölgesinde düşünülen kentsel dönüşüm süreçlerine kadar pek çok kez yıkım tehlikesi yaşar. 2017 yılında ise, Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin "Kükürtlü Kentsel Yenileme Projesi" kapsamında tesis hasarlı bulunur ve "orijinal kimliğiyle" yenileneceği ifade edilerek yıkımına karar verilir.

Bu süreçle birlikte, Cumhuriyet dönemi modern mimarlık mirasının mekânsal bellekten hızlı bir şekilde silinme çabası açık bir biçimde bir kez daha izlenmiştir. Yazı, yıkılma "çaba"larının çok eski tarihlere dayanan bir Cumhuriyet dönemi kültür mirasının yıllar içerisinde "sonu belirlenen bir yolculuğa" çıkışının hikayesini konu edinmektedir. Çalışma kapsamında, fabrikanın inşa süreci, kent kültürüne ve sanayisine katkısı ve tesisin uzun süre boyunca maruz kaldığı "yok olma tehdidi ve yıkım serüveni" anlatılmaktadır.

MUCİT KAMİL TOLON VE TOLON ÇAMAŞIR MAKİNESİ FABRİKASI'NIN ÜRETİM SERÜVENİ

Cumhuriyet'in ilanı sonrası pek çok alanda olduğu gibi iktisadi alanda da çeşitli yenilikler yaşanmıştır. Özellikle 1923-29 yılları arası, ekonominin yeniden inşasının gerçekleştiği bir zaman aralığını işaret eder. Söz konusu dönem içerisinde, daha sonraları gerçekleşecek Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında yer alan kentlerin başında gelerek endüstri bölgesi olarak belirlenen Bursa'da pek çok sanayileşme hareketi yaşanmıştır[2].

Mudanya Caddesi'nin sağladığı ulaşım olanakları çerçevesinde Bursa'nın sanayi bölgesi olarak belirlenen Altıparmak'ın çevresi, endüstrileşme adımlarının atıldığı değerli bir nokta olmuştur. Bu çerçevede, temeli 1 Ekim 1925 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından atılan ve Cumhuriyet tarihinin ilk ihracat yapan tesislerinden biri olan İpekiş Mensucat Fabrikası, dönemin iktisadi kalkınma ve devletçi sanayileşme politikasına öncülük ederek yurtdışından ithal edilen malzemelerin ülke içinde üretilmesi için açılan fabrikaların başında gelmektedir[3]. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1935 yılında temelini attığı ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında inşa edilerek 1938 yılında üretime açılan Bursa Sümerbank Merinos Yünlü Dokuma Fabrikası da döneminin başlıca tesisleri arasında bulunmaktadır[4].

Gürkan Okumuş
Öğr. Gör., İstanbul Topkapı Üniversitesi Tasarım Bölümü

Özgür Ediz
Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Söz konusu tesislerin inşası sonrası kent, kuzey-güney yönünde açılım gösterirken İnönü Caddesi-Fomara-Stadyum Caddesi aksı kentte ciddi bir önem kazanmıştır[5]. Modern kent omurgasının çeperinde yer alan ve 1950'li yıllarla birlikte kentteki endüstrinin önemli biçimde gelişimine imkân tanıyan tesis ise Bursa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası olmuştur. Ülkenin makine üretimine öncülük eden tesis, ithal edilen malzemelerin yurt içinde üretilerek dışa bağımlılığın azaltılması ve ihracatın arttırılmasını temel amaç olarak edinmiştir. Fabrikanın sahibi ve tasarımcısı, "Hammadde satılmaz, alınır, mamul madde alınmaz satılır." felsefesine dayanan bakış açısıyla pek çok makineyi tasarlayarak bizzat kendisi üreten genç Cumhuriyet'in mucitlerinden biri Kamil Tolon'dur[6].

Cumhuriyet'in parlak gençlerinden biri olarak lise yıllarında Ziraat Bankası için makine tasarlayıp üreten Tolon, makine mühendisi olmayı hedeflemiş fakat daha Cumhuriyet'in kurulmasının üzerinden birkaç sene geçmesi ve dolayısıyla üniversitelerde makine mühendisliği bölümü bulunmaması sebebiyle Ankara Üniversitesi Hukuk Bölümü'nde okumayı tercih etmiştir. Tolon, mezun olduğu 1933 yılına kadar vazgeçmediği makine ve endüstri alanındaki merak ve keşfetme arzusu karşılığında Cumhuriyet'in sunduğu fırsatlarla beraber Fransa'ya giderek makine mühendisliği eğitimi almıştır. Sonrasında Türkiye'ye dönerek Bursa'da PTT Fen Müfettişi olarak çalışmaya başlayan girişimci, 1937 yılında Türkiye'deki ilk dokuma tezgahını üreterek sanayi alanına adım atmış ve kurmuş olduğu Tolon makine imalathanelerinde ilk tekstil makine üretimlerine başlamıştır[7]. Dönem içerisinde Fahri Batıca ile ortaklık kurarak dokuma tezgâhları üretmeye başlayan ikili Cumhuriyet Caddesi'ndeki atölyede araba poyraları, dokuma tezgâhları ve dokuma makineleri imalatı yapmaya başlamıştır (**Resim 1**). Söz konusu üretim, dönem içerisindeki tüm makineleri yurtdışından ithal gelen bir ülke için önemli adımlardan biri olmuştur[8]. Sonraları Batıca ile ortaklıkları biten Tolon, Kapalı Çarşı'nın[9] altında yer alan atölyesinde çalışmalarını sürdürmüştür.

Tolon, 1945 yılında Türkiye'nin ilk dokuma tezgahı, bobin sarma ve çözgü makinesini tasarlayıp üretmiş, 1948 yılında ise ülkedeki ilk biçer-döver makinesini tasarlamıştır. Ertesi yıl, ilk santrifüjlü su pompasını[10] ürettikten sonra 1950 yılına gelindiğinde atölyesinde çamaşır makinesinin denemelerine başlarken ev tipi çamaşır makinesini ve bulaşık makinesini ilk kez Bursa'da üretmiş ve iki yıl sonra da ilk elektrik motorunun yapımını gerçekleştirmiştir. Tolon, 1953 yılından itibaren üretmiş olduğu ürünlerin patentini de almıştır. Hürriyet Gazetesi'nin 1 Eylül 1955 tarihindeki haberine göre, 4-5 kilo çamaşırı yıpratmadan yıkayan makinelerin imalatına başlayan Tolon, sonrasında makinelerin seri halde üretimine geçmiştir[11]. Söz konusu yerli üretim olan makinelerin aşınma tehlikesini ortadan kaldırmak için kazan, santrifüj ve kapakları, paslanmayan saf bakırdan yapılırken dönem içerisindeki motorların artmasının ardından ülkede bakır tel ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu çerçevede atık bakırların eritilmesi ve tele dönüştürülerek kullanılmasını sağlayan makine geliştirilmiştir.

24 Ağustos 1958 tarihindeki Bursa Kapalıçarşı ve Cumhuriyet Caddesi'ndeki pek çok yapının yanarak kül ol-

Kaynak: Kuter, 2009, ss.83-86; Özgün, 2020, s.31.

1. Kamil Tolon'un Buluş Adamları Derneği üyeliği ve marka tescil belgesi, makine patenti, Kamil Tolon'un kendi üretimi olan arkalı ve önlü çalar biçimde 40 plaklık müzik kutusu

Kaynak: Kuter, 2009; Özgün, 2020.

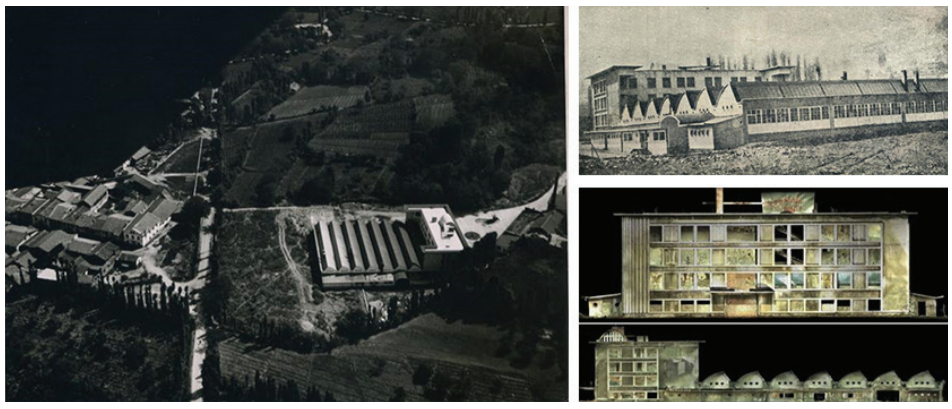
2. Bursa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'na dair tanıtım broşür ve görselleri.

duğu yangında Tolon'un imalathanesi de yanarak kullanılamaz hale gelmiştir. Ne var ki Tolon, 1957 yılında Malcılar Fabrikası'nın[12] arkasındaki 14 dönümlük tarlayı alıp kısa zaman içerisinde alanı imalathaneye dönüştürerek makine üretimini sürdürmeye devam etmiştir[13]. Bu alan, sonraları modern mimari referanslarıyla inşa edilecek Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'nın sınırlarını oluşturmaktadır. Teknik detaylar ve proje çizimi tamamen Kamil Tolon'a ait olan tesisin temeli ise 1959'da atılarak işletmeye açılmıştır. Hizmete açılan fabrikada Tolon'un ürettiği makineler arasında 1950 yılındaki atölyesinde deneme üretimlerine başladığı çamaşır

Kaynak: Kuter, 2009; Kaplanoğlu, Balkan, 2009.

3. Bursa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası, Bulaşık Makinesi, Elektrik Ütüsü ve fabrikanın iç mekânından görseller

Kaynak: Kuter, 2009; Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2017.

4. 1963 yılında inşa edilen Bursa Tolon Çamaşır Fabrikası'nın havadan ve genel görünümü ve cephe görünümleri

Kaynak: Ekinci, 2004, s.15.

5. Bursa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'nın girişi, idari yapısı ve iç mekânından görseller

makinesinin Türkiye'deki ilk prototipi de bulunmaktadır (**Resim 2**). Söz konusu öncü çalışmadan hareketle, modern sanayi kollarından birisi olan çamaşır makinesi ve buzdolabı imalatı, Türkiye'de ilk defa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'nda üretilmiştir (**Resim 3**).

1960 yılında, 100 kişilik lojman ve 7 bin metrekare kapalı alanı bulunan tesis, öncelikle Sıcaksu'nun karşısındaki Demiryolu altı bölgesine, daha sonraları da tabakhanelerin olduğu bölgeye taşınmıştır[14]. İnşa tekniği olarak betonarme karkas ve kagir sistemin kullanıldığı endüstri tesisinin Art-Deco mimari tasarım çizgilerine sahip özellikler gösterdiği söylenebilir. "T" formuna benzer bir vaziyet planına sahip tesisteki idari yapının yan bölümleri ince mimari detaylar çerçevesinde ana binayı kuşatırken kalaylama, polişleme,[15] yemekhane gibi işlevlere sahip alanları gizlemektedir. Yapının hemen girişinde yer alan büyük duvar, Prof. Dr. Erdinç Bakla tarafından yapılmış büyük kar taneleri ile kaplıdır. 7 bin metrekareye sahip bir alanda yer alan tesisin ön bölümündeki ofisler, konut kısmıyla birlikte düşünülerek bütüncül çerçevede çözülmüştür. Ayrıca, Tolon Ailesi'nin yaşamını sürdürdüğü 1200 metrekarelik konut bölümünde iki yemek salonu, sekiz yatak odası, bir misafir salonu ve oturma bölümleri yer almaktadır[16]. İdari yapı, zemin + 3 kat olarak inşa edilen tesis, set çatıya sahip atölye ve üretim bölümü kısmi olarak cam kaplıdır ki, bu durum mekânların daha geniş bir yüzeyde doğal ışık almasını sağlamaktadır[17].

Bursa endüstri mirasının zarif ve özgün örneklerinden biri olan Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası, 1950'li yıllarda Türkiye'deki ilk kollu ve merdaneli çamaşır makinelerinin üretildiği tesis olma özelliği gösterirken yapının mimari referansları, Tolon'un eğitim alarak hayatının önemli bir zaman dilimini geçirdiği Fransa'daki tasarım yaklaşımlarına dayanmaktadır[18]. Özgün cepheleri, geniş hacme sahip iç mekândaki detaylar, ölçek ve oranlı pencere tipolojileri, oldukça kendine has bir geometriye sahip çatı karakteri ve saçaklı kurgusu ve modern mimarinin plastik etkisi yapıda açık bir şekilde okunabilmektedir (**Resim 4**). Öte yandan, tesisin bulunduğu konum itibariyle, kentin sanayi alanındaki referans yapılar dizini içerisinde yer alarak bütüncül bir mimari dizge oluşturması, kentsel bağlamda kıymetli başka bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Tesisin yaratıcı ve özgün mimari özellikleri ile Cumhuriyet döneminin mimarlık ve ulusal endüstri tarihi bağlamında yenilikçi karakteri, avangart nitelikleri ve kent kültürüne olan katkısı, yapının mutlak korunması gerekli bir kültür varlığı olmasına işaret etmektedir.

"ÖNCEDEN BİLİNEN BİR YIKIM'IN HİKAYESİ: TOLON ÇAMAŞIR FABRİKASI"NIN YOK OLMA SÜRECİ

Bursa Tolon Çamaşır Fabrikası, 2017 yılının ilk dönemlerinde yıkılmış olmasına karşın tesisin yıkımına dair süreç çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Söz konusu sürece ilişkin ilk işaretleri dönemin TMMOB Mimarlar Odası Başkanı mimar ve gazeteci Oktay Ekinci'nin "Uygarlıkların İzinde" adlı köşe yazısından anlamak mümkündür. Cumhuriyet Gazetesi'nin 28 Ekim 2004 tarihindeki baskıda yer alan yazı, Bursa Tolon Fabrikası'nın korunması ve yaşatılmasına dair bir anlatı içerirken tesisten "kente saygılı sanayi kültürünün mirası" olarak bahsedilmektedir. Yazının içeriğinde Ekinci, kültürel mirasların / kültür varlıklarının kenti kent yapan değerler ve kentin ulusal tarihine tanıklık eden özgün ve kıymetli örnekler olduğunu bilerek hareket etmenin gerekliliğine vurgu yaparken söz konusu değerlerin herhangi bir şekilde yok edilmesinin kentsel ve toplumsal bellekte büyük bir kayba neden olacağını ifade etmiştir[19].

Bu doğrultuda, "Kent ve sanayi kültürünün mimarlık mirası" niteliğindeki tesis için 2001 yılının mayıs ayında Mimarlar Odası Bursa Şubesi tarafından kültür varlığı statüsü kazanması için Bursa Koruma Kurulu'na başvurulmuştur. Prof. Dr. Mete Tapan'ın başkanlığındaki kurul, 29 Haziran 2001 tarihindeki toplantısında 8577 sayı ile *"Bursa ili, Osmangazi ilçesi Gaziakdemir Mahallesi, Bursa-Mudanya eski yolu, 259 pafta, 1140 ada 20 parseldeki fabrika yapısını 2863 sayılı yasa kapsamında korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesine"* yapının tescil edilmesine karar vermiştir[20]. Tesisin hem taşıdığı modern mimari çizgiler hem de ulusal endüstrinin gelişiminde ilk girişimler arasında yer almış olmasının kurul kararını etkilediği söylenebilir. Söz konusu ilkeler doğrultusunda doğru bir kararla korunmaya değer

görünerek tescillenen fabrikanın kente / yaşama saygılı ve kentsel bellekte oldukça önemli yere sahip bir kültür varlığı olarak düşünülerek geleceğe aktarılması planlanmıştır (**Resim 5**).

Ne var ki, devam eden süreçte Mimarlar Odası ve Koruma Kurulu'nun haklı mücadelelerine rağmen kent yöneticileri tarafından düzenlenerek yürürlüğe sokulması düşünülen imar planında fabrikanın yok sayılarak yıkımının istendiği bilinmektedir. Dönemin belediye şehircilik ekibinin düzenlediği imar planında fabrikanın 30 metre genişliğindeki bir yol uğruna ortadan kaldırılacağı planlanmıştır. Kurulun tescil kararı ve çeşitli çabalar sonucunda yol iptali gerçekleştirilirken tesis, "kültürel tesis alanı" olarak belirlenmiştir. Gelgelelim, söz konusu dönem içerisinde mal sahiplerinin "Bizim binamız kültür varlığı değildir." gerekçesiyle açtıkları davada bilirkişi olarak atanan mimarın da Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası için "Korunması gerekli bir mimarlık ve sanayi mirası değildir." düşüncesi üzerine İdare Mahkemesi bu görüşü esas almış ve durumun sonuçlanması Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bırakılmıştır[21]. Uzun seneler-

Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi

8. Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'nın üretim ve idari binasının yıkımına dair çeşitli görseller

Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi

6. Uzun bir süre kullanılmayarak atıl kalan Bursa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'nın 2017 yılında Tabakhane'de gerçekleştirilen kentsel yenileme projesi kapsamında yıkımına başlanmıştır.

Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi

7. Bursa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'nın 2017 yılındaki yıkımına dair görseller

ce metruk ve atıl bir biçimde kalarak terk edilen tesise dair Ekinci, henüz 2004 yılında yapının tekrar kullanılır hale getirilmesi ve insanla buluşmasına dair bir çağrı yapmıştır. Yaklaşık yirmi sene öncesine tarihlenen çağrı, tesisin süreç içerisindeki yıkımına dair planlamaları etkilememiş ve fabrika kullanıma kapalı ve işlevsiz bir durumda bırakılmıştır (**Resim 6**). 90'lı yılların ortalarından itibaren tesisin yer aldığı Tabakhane (Dericiler) bölgesinde gerçekleştirilmesi planlanan kentsel dönüşüm çalışması pek çok kez değişime uğramış ve sonuca ulaşamamıştır. Büyükşehir Belediyesi tarafından kentsel dönüşüm projesi çerçevesinde fabrikanın çeşitli kültürel amaçlarla işlevlendirileceği söylenmişse de uygulamaya geçilmemiştir. Nitekim uzun senelerce verilen "uğraş"lar, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 30.12.2016 tarihli ve 6524 numaralı kararıyla yapının yıkımı gerçekleştirilerek sonuç bulmuştur. 06.01.2017 tarihinde ise Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan açıklamada fabrikanın "orijinal kimliğiyle" yenileneceği ifade edilmiştir[22] (**Resim 7**).

Belediye mülkiyetindeki taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilen tesis, "Kükürtlü Kentsel Yenileme Projesi Uygulama İmar Planı" kapsamında gerçekleştirilen incelemelerde hasarlı bulunarak kamulaştırılmış ve yıkımına başlanmıştır (**Resim 8**). Hasarlı bulunmasına ilişkin detaylarda binanın taşıyıcı sistem malzeme ve kurgusunun onarım ve güçlendirme yapılamayacak derecede yetersiz olduğu ve zeminin oldukça çürük ve sıvılaşma riski yüksek olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca, kentte yakın zamanda yıkılan diğer modern mimarlık mirası örneklerinde olduğu gibi binanın zeminle ilişkisinin olmadığı, yatay deprem taşıyıcıları bulunmadığı, güçlendirme maliyetinin bina maliyetinin yüzde 80'ine ulaşması ve deprem riskine karşı gerekli güvenlik tedbirlerini karşılamadığı ve kirişlerin yüzde 100 hasarlı olduğu ifade

edilmiştir. Yapılacak çalışmaya dair verilen bilgide ise, öncelikle zeminin güçlendirileceği, deprem riskinin en aza indirilmesiyle binanın aslına uygun şekilde yeniden yapılacağı söylenmiştir. Söz konusu iddiaların aksine, yapılan çalışmalar gösteriyor ki, sözü edilen argümanlar bir kültür varlığının ortadan kaldırılmasına yol açacak düzeyde geçerli sebepler değildir[23]. Bu bağlamda, özgün, kent / sanayi kültürünün oluşumunda önemli paya sahip ve toplumsal belleğin değerli bir parçası olan tesisin birtakım alışıldık bahanelerle yıkımını gerçekleştirenlerin kent suçu işleyerek kültürel mirasa büyük bir zarar verdiğini söylemek mümkündür.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ YERİNE

Marquez'in önceden bilinen bir ölümün kronolojisini sunduğu "Kırmızı Pazartesi" eserindeki anlatısı, günümüzde Türkiye'deki Cumhuriyet dönemi modern mimari mirasın pek çoğunun yazgısı olmuş durumda. Bursa'daki Atatürk Stadyumu, İpekiş Mensucat Fabrikası, Atatürk Kapalı Spor Salonu, Merkez Bankası gibi Tolon Çamaşır Fabrikası da benzeri kaderleri yaşamış ve sonuçta tüm yapılar bildik yöntemler kullanılarak yıkılmıştır[24]. Cumhuriyet tarihine tanıklık eden modern kent omurgasındaki bu yapıların yıkımı, modern mirasın dönem içerisinde yaşadığı baskı ve tehditlerin anlaşılması bağlamında da değerli bir referans sunmaktadır. Söz konusu çalışmada anlatılan Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'nın ise, 2001 yılında yoğun çabalar ile tescil edilmesi ve sonrasında korunmasına ve geleceğe aktarılmasına ilişkin 2004 yılında Oktay Ekinci'nin kaleme aldığı yazı ve çağrıda, tesisin yıkımına sebep olacak yeni bir imar düzenlemesi çerçevesinde alanda yeni bir yol açılmasının gündeme gelmesi, fabrikanın yıkılma isteğinin çok daha eski dönemlerden itibaren başladığına işaret etmektedir. Son dönemdeki süreçteyse kent yöneticileri, alanla ilgili yapmış olduğu kentsel dönüşüm ve yenileme projeleri kapsamında tesisin yıkımını ve yeniden yapımını(!) öngören çalışmalar hazırlatmıştır[25]. Nitekim, Kükürtlü Kentsel Yenileme Projesi Uygulama İmar Planı kapsamında "deprem riski" ile tesisin yıkımı gerçekleştirilmiştir. Mimarlar Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, Makine Mühendisleri Odası, Bursa Mimar Mühendis İş Adamları Derneği, yıkımın durdurulması üzerine epey gayret göstermiş olsa da ne yazık ki fabrika "yeniden inşa edileceği" söylenerek tamamen yıkılmıştır. Bu noktada, belirtilmelidir ki, kültür varlığını gerçek zaman / mekân bağlamından kopartarak tekrar inşa etme düşüncesi, kolektif belleğin yitirilmesine neden olan anakronik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyet döneminde izlenen modernleşme projesinin başat adımlarından biri olan sanayileşmenin mekânsal boyutu olan fabrikaların içerisinde, şehrin yaklaşık altmış yıllık tarihine şahitlik ederek kentin endüstri tesisleri aksında konumlanıp, oluşturulan bütüncül kurguda döneme dair önemli bir iz olan Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası, yenilik ve başarıları ile ülke sanayisine ilkler getiren öncü tesislerden biri olmuştur. Cumhuriyet tarihi için simgesel yapılardan biri olan ve ülkedeki dışa bağımlılığı azaltma felsefesi ve amacıyla kurulan fabrika, kentin ve toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamında önemli yer edinerek hafızalara kazınmış değerli bir sivil modern mimarlık mirasıdır. Bu çalışma, Bursa'nın özgün sivil mimari örneklerinin başında gelen tesisin mekânsal olarak yitirildiği, kent ve sanayi kültürüne dair toplumsal hafızanın kaybolduğu gerçeğini ortaya koyarken ülkede giderek artan modern miras yıkımının engellenmesi ve Cumhuriyet dönemine ait özgün mimari yerleşim / yapıların sadece literatür ve kolektif belleklerde kalmasının ötesine geçerek yapısal olarak korunmasına ilişkin yeni düşünce / modellerin tartışılmasına ön ayak olma / yeni bir pencere açma amacındadır. ❖

* Çalışma kapsamında yararlanılarak makalenin strüktüründe önemli bir referans noktası olan "Tolon Fabrikasını Yaşatalım" başlıklı yazının sahibi eski TMMOB Mimarlar Odası Genel başkanı mimar ve gazeteci Oktay Ekinci'yi saygı ve rahmetle anıyoruz.

** Pek çok ilkleri gerçekleştirerek ülke sanayisinin gelişiminde öncü bir rol oynayan mucit Kamil Tolon'u saygı ve rahmetle anıyoruz.

KAYNAKLAR

• Akkılıç, Yılmaz, 2002, **Bursa Ansiklopedisi I. Cilt**, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa.
• Arıtan, Özlem, 2008, "Modernleşme ve Cumhuriyet'in Kamusal Mekân Modelleri", **Mimarlık**, sayı:342, ss.49-56.
• Ayengin, Şule; Şen, Ender, 2015, "Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası", **Docomomo Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları XI**, Türkiye.
• Batkan, Önder, 1996, **Bursa Kentsel Gelişim ve Planlama Süreci. Bir Masaldı Bursa**, (haz.) Engin Yenal, Yapı Kredi Yayınları, ss.247-261.
• Boratav, Korkut; Berktay, Halil; Toprak, Zafer; Faroqhi, Suraiya 1990, "İktisat tarihi (1908-1980)", (ed.) S. Akşin, **Türkiye Tarihi 4 - Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, ss.265-311.
• Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2017, **Mali Hizmetler Dairesi Başkanlığı Strateji Geliştirme Şube Müdürlüğü 2016 Yılı Faaliyet Raporu**.
• "Termal kent yolunda büyük adım.", **Bursa Büyükşehir Belediyesi Basın Bülteni**, 4 Ağustos 2016.
• "Tolon fabrikası orijinal kimliğiyle yenilenecek.", **Bursa Büyükşehir Belediyesi Basın Bülteni**, 6 Ocak 2017.
• **Bursa Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi**, 2017, "Sıcaksu Kentsel Dönüşüm Projesi".
• Ekinci, Oktay, 2004, "Tolon Fabrikasını Yaşatalım", **Cumhuriyet Gazetesi Arşivi**, 28.10.2004, s.15.
• **Hürriyet Gazetesi Arşivi**, 1 Eylül 1955, s.32.
• Işık, Gün; Tuncer, Faruk, 2023, "Bursa'da Yıkım Kararı Verilen Tescilli Betonarme Yapıların Deprem Performans Analizleri Etkinliğinin Tartışılması", **Kent Akademisi Dergisi**, cilt:16, sayı:1, ss.297-317.
• Kaplanoğlu, Raif; Balkan, Nihat, 2009. **"120 Yıllık Tarihi Bir Çınar: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO)"**, Ankara.
• Kaprol, Timur, 2002. "Cumhuriyet sonrası 1930-1950 yılları arasında Bursa'da mimari gelişim", **Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, cilt:7, sayı:1, ss.171-174.
• Kuter, Murat, 2009, **Bursa'da Bir Mucit: Kamil Tolon'un Yaşam Öyküsü**, BTSO Yayınevi, Bursa.
• Kuter, Murat, 2010, **Tarihe Yön Veren Kent: Bursa**, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş., Bursa.
• Okumuş, Gürkan, 2021, "Kentin Değişimini Gündelik Hayat Üzerinden Okumak: Bursa'da "Dönüşen Kentler, Değişen Yaşamlar, **Mimarlık**, sayı:421, ss.25-28.
• Okumuş, Gökhan; Okumuş, Gürkan, 2021, "Tarihi Çevrede 'Modern bir Han': Bursa Hal ve Çarşı Binaları", **Betonart**, sayı:70, ss.78-88.
• Okumuş, Gürkan; Ediz, Özgür, 2022, "Yitirilen Modern Miras: Sakarya Atatürk Anıtı-Sakarya Hükümet Meydanı", **Mimarlık**, sayı:427, ss.67-74.
• Özgün, Güneş, 2020, **Duayen Sanayici Kamil Tolon: Yaşam Öyküsü**, İkinci Adam Yayınları, İstanbul.
• Savaş, Hande; Okumuş, Gürkan, 2018, "Bursa İpekiş Mensucat Fabrikası", **docomomo Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları XIV**, Türkiye.

NOTLAR

1. G.G. Marquez, **Kırmızı Pazartesi** (*Crónica de una Muerte Anunciada*)
2. Boratav vd., 1990; Kaprol, 2002.
3. Batkan, 1996, 237; Savaş ve Okumuş, 2018.
4. Arıtan, 2008.
5. Batkan, 1996, 237; Akkılıç, 2002.
6. Kuter, 2009.
7. Ulusal sanayinin önemli girişimcilerinden biri olarak ülkenin pek çok ilkine imza atan mucit Kamil Tolon, Buluş Adamları Derneği'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Ayrıca, Türkiye'nin ilk organize sanayi bölgesi olan Bursa Organize Sanayi Bölgesi'nin oluşumunda çok önemli katkıları bulunan üç başkandan biri olmuş ve 1963-65 yılları arasında BTSO'nun yönetim kurulu başkanlığını da yapmıştır. Tolon, kültür ve bilgi birikimiyle ülke endüstrinin gelişimine katkı sağlarken ürünlerin marka tescili ve patentini alarak bu konuda da dönem girişimcilerine öncülük etmiştir. Kamil Tolon'un yaşam öyküsüne dair detaylar için bkz. Kuter, 2009.
8. Kuter, 2009, s.11.
9. Kapalı Çarşı ile geleneksel köy pazarlarını içine alan "Hanlar Bölgesi", pazar yerleri, han ve bedesten gibi ticari fonksiyonlarla beraber cami, medrese ve hamamlar ile sosyokültürel bağlamda da kentin ana odak noktası ve ticari merkezi konumundadır. 15. ve 16. yüzyılda inşa edilen han, bedesten ve çarşı yapıları ile öne çıkarken iki katlı, kare veya dikdörtgen plan şemasına sahip hanlar, yapısal kurgu ve fonksiyonlarıyla günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir (Okumuş ve Okumuş, 2021, 78-88).
10. Santrifüjlü su pompası, düşük basınçlı sıvının yüksek basınca gelişini sağlarken suyun taşınması ve geniş bir alana yayılmasına olanak tanımaktadır. Özellikle tarım alanlarında sıklıkla kullanılan bir üründür.

11. Hürriyet Gazetesi Arşivi, 1955, s.32.
12. Malcılar Fabrikası, Bursa'daki Sıcaksu Tabakhaneler Bölgesi'nde yer almaktadır. Tesis, Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin bölgeyi termal ve sağlık turizmine kazandırma hedefiyle başlatmış olduğu kamulaştırmalar çerçevesinde yıkılmıştır (Bursa Büyükşehir Belediyesi Basın Bülteni, 4 Ağustos 2016).
13. Kuter, 2009, s.13.
14. Kuter, 2010, s.64.
15. Kalaylama, çeşitli kapların sıcaklıktan dolayı çubuk halinde bulunan kalayın kalaycı pamuğu yardımıyla zemine dağıtılması işlemine denir. Polişleme ise, malzeme yüzeyini düzelterek parlaklık yaratan işlemdir.
16. Kuter, 2009, s.14.
17. Ayengin, Şen, 2015, s.130.
18. Ekinci, 2004, s.15.
19. A.g.e.
20. A.g.e.
21. A.g.e.
22. Olası deprem riski çerçevesinde yıkımı gerçekleştirilen tesis için dönemin Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı şöyle konuşmuştur: "Tolon fabrikasının temeli sağlam değildi ve zeminde sorun vardı. Çalışmalarda alınan duvar, temel ve bina örneklerinden yapının ömrünü yitirdiği, ayakta duramayacak ve bir daha kullanılamayacak halde olduğu tespit edilmişti. Güçlendirme yapılması da pek uygun karşılanmadı. Anıtlar Kurulu yani Kültür Varlıkları Kurulu tarafından bir karar çıkartıldı. Bu karar doğrultusunda bina yıkıldı. Ancak bina, orijinal kimliğinde yapılmış olacak ve tarihî görünümü yaşayacak."; "Tolon fabrikasında binaların rölöveleri yapıldı, projeleri çizildi. Her şeyi hazır ama bina ayakta durabilecek bir bina değildi. Temeli de altyapısı da müsait değildi. Onun için yıkılıp tekrar yapılması gerekiyordu. Binanın tescili kaldırılmadı, bina 'tarihî bina' ama tekrar yapılmış olacak. Mevcut projenin içinde işlevlendirilerek kullanılacak. Turizm tesisine yönelik, oradaki yapıyı tamamlayıcı binalar olarak yapılacak. Böylece hem tarih yaşatılmış hem de bina günün şartlarına göre yenilenmiş oluyor." (Bursa Büyükşehir Belediyesi Basın Bülteni, 6 Ocak 2017).
23. Bursa Tolon Çamaşır Makinesi Fabrikası'na dair deprem performans analizlerinin belgelendiği ve tartışıldığı çalışmaya ulaşmak için bkz.; Işık, Tuncer, 2023, ss.297-317.
24. 10.07.2021 tarihinde TMMOB Mimarlar Odası tarafından "Kamu Yararı Bakışıyla Mimarlık ve Toplum Buluşmaları" hedefiyle Bursa'da gerçekleştirilen "Dönüşen Kentler, Değişen Yaşamlar" panelinde kentlerde yaşanan değişim-dönüşüm süreçleri ve modern miras alanlarının korunmasındaki sorunlara dair anlatı Bursa kenti üzerinden ele alınmıştır.

Bu çerçevede, Bursa'da gerçekleşen pek çok modern mirasın yıkım süreçlerinin gündeme geldiği panelde "Kentsel-Kamusal Mekânda Dönüşüm ve Yaşam" başlıklı birinci oturumun moderatörü Özgür Ediz, kentteki modern miras örneklerinin deprem riski savıyla yıkılmasının kentsel / toplumsal bellekte çok ciddi bir kayba neden olduğunu vurgulayarak tüm kültürel miras örneklerinin ayırt edilmeksizin korunması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Ediz, mimari yarışmaların yıkımlarda ne yazık ki teşvik edici bir role sahip olduğunu ve fakat yarışmaların özgün yapıların güçlendirilmesi / sağlamlaştırılması üzerine kurgulanması gerekliliğinin altını çizmiştir. Modern mirasın yitirilmesinde başat faktörlerden biri olan kentsel dönüşüm / yenileme projeleri için paneldeki konuşmacılardan Galip Yalman ise, TOKİ Blokları örneğinde de görüldüğü üzere kentsel dönüşüm süreçlerinin söz konusu iktidarın bakış açısıyla sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Okumuş, 2021, ss.25-28.
25. Kentsel kimlik ve toplumsal bellekte, tarihsel, sosyokültürel ve mekânsal bağlamda yer edinmiş / iz bırakmış kültür varlığını "yıkıp yeniden yapmak" anakronik bir durum oluşturmaktadır. Yakın zamanda yok edilen Bursa Merkez Bankası örneğinde de söz konusu 'yaklaşım' uygulanarak yıkıma zemin hazırlanmıştır.